

Бейсембаева А.О*., Байтанова А.С., Каипжанова Н.Е.

заң ғ.к., аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент. Қазақстан
құқық магистрі, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент. Қазақстан
заң ғ.магистрі, оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент. Қазақстан

**АРНАУЛЫ БІЛІМДІ ҚОЛДАНА ОТЫРЫП АЛЫНҒАН
ЖЕДЕЛ - ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІНІҢ НӘТИЖЕЛЕРІН ПАЙДАЛАНУ**

Автор корреспондент: ainura-b-82@mail.ru

Түйін: Қылмыстарды тергеуде арнайы білімді қолдануға байланысты кейбір мәселелерді заңнамалық реттеудің болмауы осы іс жүргізу институты тиімділігінің әлеуетін толық іске асыруға, оның ішінде практикалық қызметкерлердің арнайы білімнің көмегімен шешілетін мәселелердің мәнін, рөлін және шеңберін түсінбеуіне немесе дұрыс түсінбеуіне байланысты кедергі келтіреді. Қылмыстық іс жүргізу мағынасында арнайы барлық облыстарға біріздендірілген (унифицированный) тәсілді қолдану осы салаға заңды білімдерді енгізбеуді объективті негіздеуге мүмкіндік берді. Аталған қорытынды техникалық сәйкестік туралы сараптамаларды қоспағанда, қылмыстық процесте құқықтық сараптаманы енгізудің мүмкін еместігін анықтады, олар шын мәнінде сарапшыны шешуге бағытталған мәселелерді дұрыс қою кезінде заңдық емес табиғатқа ие. Жүргізілген зерттеу "дәстүрлі" тізбе - ғылым, техника, қолөнер және өнер-арнайы білімнің құрамын анықтаудың нұсқаулықсыздығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді, өйткені ол қылмыстарды тергеу кезінде пайдаланылуы мүмкін білімнің барлық салаларын қамтымайды. Мұндай салаларды шектеудің өзге де әрекеттеріне де тең дәрежеде жол берілмейді. Сондай-ақ, білімдерінің көлемі бойынша өткізуді шектеу мүмкін емес.

Кілт сөздер: қылмыс, жедел-ізвестіру қызметі, құқық, арнайы білім, сот сараптамасы, тергеуші, анықтаушы, процесс, заңнама, арнайы білім.

Кіріспе. Ішкі істер органдарының жедел-ізвестіру қызметі адамның өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғаудың маңызды құралдарының бірі болып табылады.

Ішкі істер органдарының жедел-ізвестіру жұмысы - бұл ізвестіріліп жатқан адамдарды табу, белгісіз азаматтардың жеке басын қалыптастыру. Адамдардың қылмыстық жауаптылықтан, жазасын өтеуден жалтаруының, белгілі бір міндеттер мен ережелерді орындаудың, хабар-ошарсыз жоғалудың алдын алу жөніндегі заңдар мен заңға тәуелді нормативтік актілерге негізделген қызмет. Жедел-ізвестіру қызметі, оның мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес, қылмыстық іс жүргізу ісін танудан айырмашылықтар болса да, ұқсас функцияны қамтиды[1].

Қылмыстық сот ісін жүргізуде арнайы білімді пайдалану алдын ала және сот тергеуінің объективтілігін, толықтығын және жан-жақты қамтамасыз етеді, қылмыстардың жедел ашылуына, заңды, негізделген және әділ үкім шығаруға ықпал етеді. Қылмыстар ашылмаған болып қалатын маңызды себептердің бірі арнайы білімі бар адамдардың көмегін жеткіліксіз пайдалану болып табылады.

Теориялық талдау. Қылмыстық сот ісін жүргізудегі арнайы білім-бұл құқықтық болып табылмайтын және қылмыстық сот ісін жүргізу тараптары мен сот Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасында көзделген тәртіппен нақты іс бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайларды анықтау мақсатында пайдаланатын белгілі бір мамандық бойынша жоғары кәсіптік білім шеңберінде алынған адам қызметінің түрлі салаларындағы білімнің жиынтығы (жүйесі). Арнайы білімнің бірыңғай құрылымы туралы айтуға болмайды, өйткені олардың мазмұнына тек теориялық білім ғана кіре алады, мысалы, математика және басқа да ғылым салалары. Адамның осындай ғылымдар саласындағы арнайы білімге қатысты практикалық тәжірибесі туралы оның қылмыстық сот ісін жүргізуде маман ретінде қатысуын ескере отырып ғана айтуға болады, сондықтан білімнің бірқатар салалары үшін практикалық тәжірибе факультативтік белгі болып табылады[2].

Тәжірибелік бөлім. Қылмыстарды тергеу мен жедел ізвестіру шараларын жүргізудің тиімділігі көбінесе тергеушінің (анықтаушының) арнайы білімді дұрыс пайдалануын ұйымдастыруына байланысты, осыған байланысты тергеушіге (анықтаушыға) мынадай

ұсынымдарды ескеру орынды:

1) қолда бар материалдарды талдау негізінде тергеуші анықтау үшін арнайы білімдер пайдаланылуы тиіс тиісті мән-жайлардың іс үшін елеулі маңызы бар деген қорытындыға келеді;

2) істің мән-жайлары әртүрлі іс жүргізу құралдарымен анықталуы мүмкін екенін ескере отырып, қызықтыратын мәселелерді шешу үшін арнайы білім талап етіле ме және қажетті ақпарат алудың баламалы нұсқалары жоқ па?

3) ақпаратты жинау тәсілдерінің бәсекелестігі кезінде арнайы білімді пайдалану оны алудың үлкен сенімділігін, шынайылығын және жеделдігін қамтамасыз ететіні ескеріледі;

4) ғылымның мүмкіндіктері шексіз екенін негізге ала отырып, қазіргі заманғы ғылымның қызықтыратын мәселелерді шеше алатындай нақты көрсету қажет (ғылымның түрлі салаларының мүмкіндіктері туралы ақпарат маманның немесе сарапшының консультациясы арқылы алынуы мүмкін);

5) арнайы білімді экономикалық ұстанымдардан қаншалықты негізді пайдалануды ескеру керек; егер қажетті нәтижеге қол жеткізуге арналған шығындар ақыл-ой мәнінен анық шығатын болса, дәлелдемелерді жинаудың өзге де тәсілдері көзделуі тиіс.;

6) барлық жағдайларда арнайы білімнің таңдап алынған нысанының өзара байланысы және оны іске асыру мерзімдері ескерілуі тиіс, олар тергеу барысында елеулі мәні бар;

7) қолдануға жататын арнайы білім саласы айқындалады, бұл тергеу субъектісінің құқықтық білімінің шегінен шығатын мәселелерді шешу қажеттілігімен және нақты іс бойынша белгіленуге жататын мән-жайлармен негізделеді. Көбінесе қылмыстық істі тергеу кезінде адам қызметінің бірнеше салаларында, мысалы экономика, бухгалтерлік есеп және компьютерлік технологияларда (салық салу саласындағы қылмыстарды тергеу кезінде) арнайы білімді пайдалану талап етіледі.

8) арнайы білімнің неғұрлым орынды нысанын таңдау жүзеге асырылады, бұл бірқатар факторларға байланысты: тергеу міндеттерін шешу үшін арнайы білімнің белгілі бір нысанын пайдалану мүмкіндіктеріне, зерттеу жүргізу қажеттілігіне және оның күрделілігіне және т. б.;

9) арнайы білімді пайдалана отырып шешілуге тиіс мәселелер айқындалады;

10) объектілерді, оның ішінде маманның немесе сарапшының танымдық қызметі үшін қажетті іс материалдарын дайындау жүргізіледі;

11) қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысуға тартылатын арнайы білімді қолдану үшін құзыретті жеке немесе заңды тұлға таңдалады. Осы міндетті жедел шешу мақсатында тергеушіге мемлекеттік сараптама мекемелерінің қызметкерлері, сондай-ақ осындай болып табылмайтын мамандар туралы деректер болған жөн;

12) сот сараптамасын тағайындау туралы қаулы дайындау немесе арнайы білімді пайдалану туралы өзге де шешім шығару және оны тиісті субъектіге жіберу жүзеге асырылады;

13) маманға зерттеу үшін материалдарды жеткізу тәсілі, зерттеу объектілерінің сақталуына шаралар қолдану, сондай-ақ оларға қатысты арнайы білім қолданылатын адамдардың келуін қамтамасыз ету туралы мәселе шешіледі;

14) қылмыстық істі тергеуге қатысуға тартылған арнайы білімді тасымалдаушы субъектімен өзара іс - қимыл, қажет болған жағдайда зерттеу жүргізу орны, қажетті материалдық-техникалық қамтамасыз ету және т. б. туралы ұйымдастыру мәселелерін шешу ұйымдастырылады және жүзеге асырылады.;

15) арнайы білімді пайдалану нәтижелерін бағалау жүргізіледі: маманның, сарапшының қорытындысы, маманның қатысуымен тергеу әрекетінің хаттамасы, маманнан, сарапшыдан жауап алу хаттамасы, құжаттық тексеру және ревизия актісі; жүргізілген зерттеу туралы анықтамалар[3].

Нәтижелер мен талқылау. Арнайы білімнің мәні және оларды пайдалану мүмкіндігі туралы пікірталастар бірнеше онжылдықтар бойы жүргізіледі және осы уақыт ішінде ең көп талқыланатын тақырыптардың бірі арнайы білім ұғымын заңнамалық бекітудің болмауымен түсіндіріледі. Басқа нормативтік-құқықтық актілерде да бір мәнді жағдай байқалады. Осылайша, ҚР Қылмыстық процесілік кодексі сарапшыға "арнайы білім" терминін пайдаланады[4]. Ал маманның құқықтық мәртебесін түсіндіру кезінде "арнайы білім" және "арнайы таным" санаттарын қолданады. К.Ж Капсалимов арнайы білім ұғымын анықтаудың келесі тәсілдерін белгілейді

"арнайы білім»:

1) құзыреттілік (бағалау) - олардың сипатына байланысты кәсіптік даярлау нәтижесінде сатып алу;

2) дифференциалды – айырмашылықтар және басқа да синонимдер тұрғысынан " айырмашылығы»;

3) нысаналы – сот ісін жүргізу мақсаттарына арналған білім;

4) кешенді-әртүрлі үйлесімде бірнеше критерийлерді қамтиды;

5) мазмұндық (материалдық) – теориялық және іс жүзінде негізделген, оның ішінде білім алу барысында алынған білім.

Арнайы білім ұғымын анықтау үшін жоғарыда келтірілген көзқарастан, қарастырылып отырған құбылыстың көп қырлы және оны зерттеуге көптеген көзқарастар жіберетінін көруге болады. Әрбір ғалым жеке қасиеттер мен белгілерге мән беретін құбылыстар. Дегенмен, арнайы білімнің мәнін түсіну үшін салыстырмалы біркелкілік туралы айтуға болады[5].

Қазіргі уақытта ақпараттық алмасу саласындағы қатынастар жоғары деңгейде. Ақпарат алмасу үшін пайдаланылатын техникалық құралдар кең шеңберге қол жетімді. Заманауи адам оның субъективті қалауы бойынша ол түсінгісі келетін барлық салалардан білім алуға бірегей мүмкіндіктері бар. Білім алу арқылы қол жетімді деп санауға бола ма деген сұрақ туындайды.

Электрондық бұқаралық ақпарат құралдары жалпыға белгілі, жалпыға қолжетімді және қарапайым.

Әрине, арнайы және жалпыға белгілі білім арасындағы шектеу үнемі ауысып отырады. Арнайы білім саласы дегеніміз не, бір субъект үшін екінші субъект үшін жалпыға белгілі болуы мүмкін. Сот практикасында бағдар ретінде сот әрекет етеді. Тиісінше, барлығы сот үшін жалпыға белгілі және жалпыға бірдей қолжетімді білімнің шегінен шығатын білімдер арнайы білім саласын құрайды. Бұл қазіргі уақытта көптеген білім арнайы білім санынан жалпыға белгілі, сот сараптамаларын тағайындау мен жүргізу көлеміне ауысады, азаяды, артады.

Бірқатар авторлар арнайы білім ұғымына ғылыми құрамдас бөлікті қамтиды. Н. Ережеповарнайы білімді адекваттық сипаттағы ғылыми білім белгілі бір заңдық мақсаттарға қол жеткізу үшін пайдаланылатын қолданбалы әдістемелермен анықтайды.

Заң әдебиетінде арнайы білімді тиісті арнайы білім саласындағы жетекші тұлғалар ғана иеленеді деген пікір таралған. Осылайша, И. Н. Ережеповтың пікірінше, арнайы білімді тек сарапшы және маман ғана қолдана алады[6].

А.Я. Гинзбург, Р.С. Белкинарнайы білім – бұл алдымен іс жүргізу мәртебесінің міндетті элементі-деді[3].

Қорытынды. Соңғы жылдары құқықтық актілердің едәуір санын қабылдау, сондай-ақ оларды қолданудың бір мәнді еместігі салдарынан құқықтық сараптаманы қоса алғанда, оларға арнайы зерттеулер жүргізудің нақты қажеттілігі туындады. Алайда бұл тәжірибе құқықтық актілерді түсіндіру нәтижелерін ресімдеу - сарапшы қорытындысы ғылыми құқықтық білімді құқықтық білімге жатқызу мүмкіндігіне қатысты пікірталас түрінде деп есептеледі.

Н.КҚұсайынов арнайы білім саласындағы құқықтық білімді сөзсіз жоққа шығарады. Авторлар судья жоғары кәсіптік білім алуға байланысты құқықты білуге міндетті деп бекітеді. "Құқықтану" мамандығы (бағыты) бойынша білім және тиісінше олар үшін заң білімі арнайы болып табылмайды[7].

Қылмыстарды ашу және тергеуде арнайы білімдерді пайдалану мәселелерін көптеген авторлардың еңбектерінде жарық көрді. Мысалы Толеубекова Б.Х., Капсалямов К.Ж., Шынарбаев Б.К., Бекишев Д.К. және т.б. Сот сараптамасы теориясы саласындағы авторлық еңбектердің ғылыми әдебиеттерін талдау көрсеткендей, заманауи анықтамалардың көпшілігін зерттеушілер "арнайы білім" ұғымына жалпы қол жетімді, жалпыға белгілі, жалпыға ортақ білімдерге қарама-қарсы қою арқылы береді. Алайда, формальды логика заңдары тұрғысынан, терістеу элементтерін пайдалана отырып, кез келген ұғымды құру (біздің жағдайда-жалпыға мәлім және қол жетімділік) анықтамаларды құру ережелеріне сәйкес келмейді, өйткені теріс анықтама анықталған ұғымды ашпайды, тек "зат" болып табылмайтынын көрсетеді, бұл ретте оның не болып табылатынын анықтамайды. Осыған сәйкес жалпыға бірдей қолжетімді, жалпыға бірдей белгілі, жалпыға ортақ білімдермен арнайы білімнің ара-қатынасы мен ара-жігін ажырату туралы мәселе туындайды.

Алайда, арнайы білімді пайдаланудың жоғарыда көрсетілген алғышарттарын әзірлеу қандай да бір білімді пайдалану критерийлерін ғана анықтайды, бірақ біз бұрын жасағанымыздай, өте субъективті, бағалау сипатында болатын "жалпыға белгілі білім" дефинициясын емес. Бұл ретте өзінің табиғаты бойынша арнайы және жалпыға белгілі білімнің арақатынасы өзгермелі, социумның даму деңгейіне және адамның күнделікті өміріне ғылыми білімнің интегралдануына байланысты. Қандай да бір құбылыс, процесс, пән туралы білімді

кеңейту және тереңдету білімнің неғұрлым сараланған, жүйелі, кең адамдар арасында қол жетімді болуына әкеледі[8].

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Жедел іздестіру қызметі туралы 1994 жылы 15 қыркүйектегі №154-ХІІІ заңы (27.12.2019 толықтырулар мен өзгертулермен)
- 2 В. Плетнев. Оперативно-розыскная деятельность. Курс лекции. Алматы, 2001г.;
- 3 А.Я. Гинзбург, В.И. Григорьев, С.Ю. Алексеевский. Жедел-іздестіру қызметінің негіздері. Оқу- тәжірибелік құрал. Алматы, 2004 ж.;
- 4 Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі №231-V Қазақстан Республикасының заңымен 2014 жылғы 4 шілдеде қол қойылып, 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілді Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2015.-368 б.
- 5 Капсалямов К.Ж. Уголовно-процессуальное принуждение: гарантии, принципы, реализации. Астана, 2001.
- 6 Ережепов Н. Определение судьей подсудности уголовных дел при рассмотрении вопроса о назначении главного судебного разбирательства. // Фемида. – 2001. - № 2.
- 7 Құсайынов Н.К. Іздестіру әрекеттерін ұйымдастырудағы мәселелер және қазіргі жағдайын талдау, Хабаршы №1, Астана, 2007.
- 8 Толеубекова Б.Х., Капсалямов К.Ж., Шынарбаев Б.К., Бекишев Д.К. Уголовно – процессуальное право Республики Казахстан. Особенная часть: Учебник. Астана: Дәнекер, 2002. С. 143-145.

Abstract: The lack of legislative regulation of certain issues related to the use of special knowledge in the investigation of crimes hinders the full realization of the potential effectiveness of this procedural institution, including due to the lack of understanding or misunderstanding by practitioners of the essence, role and range of issues solved with the help of special knowledge. The application of a specially unified (unified) approach to all areas in the Criminal Procedure sense made it possible to objectively justify the non-inclusion of legal knowledge in this area. This conclusion established the impossibility of introducing legal expertise in criminal proceedings, with the exception of expertise on technical compliance, which, in fact, have a non-legal nature if the questions aimed at resolving the expert are correctly posed. The study concluded that the "traditional" list - Science, Technology, Crafts and Art-is not instructive for determining the composition of special knowledge, since it does not cover all areas of knowledge that can be used in the investigation of crimes. Equally, other actions of restricting such areas are not allowed. Also, you can not limit the conduct of the volume of knowledge.

Keywords: crime, operational search activities, law, special knowledge, forensic examination, investigator, Inquirer, process, legislation, special knowledge.

Аннотация: В научной статье рассматриваются вопросы уголовных правонарушений и их контроля, предупреждения, которые рассматриваются в главе 6 Уголовного кодекса Республики Казахстан, то есть в главе «Уголовные преступления против собственности». Он также предлагает способы дифференцировать уголовные преступления, совершенные без цели кражи, в соответствии с уголовным законодательством. Владелец теряет право пользоваться и распоряжаться находящимся в его владении транспортным средством. Последствиями уголовного правонарушения можно считать незаработанную прибыль из-за потери дохода от использования транспортных средств. Происходит халатность виновного в целях временного использования транспортного средства, его повреждения транспортному средству, утраты или ухудшения его качества как товара. Однако следственный и судебный опыт показал, что угон транспортных средств может нанести ущерб ряду общественных отношений, которые охраняются законом. Помимо угона, статья 345 Уголовного кодекса Республики Казахстан часто содержит нарушения правил дорожного движения или эксплуатации транспортных средств лицами, управляющими транспортными средствами, и наличие общественно опасных последствий.

Ключевые слова: преступление, оперативно-розыскная деятельность, право, специальные знания, судебная экспертиза, следователь, дознаватель, процесс, законодательство, специальные знания.